

Spor o pojetí kritické racionality

Roman Cardal

12. decembra 2023 ✚ Spoločnosť ✚ CZ, Filozofia

Relativismus a jeho údajné důsledky

Dne 4. 7. 2023 zveřejnil Petr Hampl na internetovém portálu *Nová republika* (<https://www.novarepublika.online/2023/07/esej-o-pravde-otevrenosti-a-prolomeni-hradeb>) svou reakci na můj text, který nesl název „Co se skrývá za oponou liberální „otevřenosti“ a „kritičnosti“? a který byl o něco dříve publikován na stránkách www.christianitas.sk. Jelikož jsem byl v posledních měsících značně vytížen, dostal jsem se k četbě Hamplovy polemiky až nyní. Myslím však, že i po uplynutí tak dlouhé doby stojí za to na autorovu analýzu odpovědět.

Ilustračný obrázok: Sir Karl Popper (vľavo), britský filozof rak. pôvodu, profesor na London School of Economics a český psychiater a vedec, profesor Cyril Höschl (vpravo). K. Popper prevzal čestný doktorát Karlovej Univerzity v Prahe na návrh Vedeckej rady 3. LF UK.

zdroj: wikimedia commons

P. Hampl představuje čtenářům mou osobu jako „ctihodného katolického filozofa“ s ujištěním, že toto označení nemyslí ironicky. Nemám-li mému kolegovi zůstat nic dlužen, pak i já musím poznamenat, že se na P. Hampla dívám jako na velmi schopného badatele, jehož knihy i články rád čtu a pokaždé si z nich odnesu řadu cenných informací.

Nicméně P. Hampl rozbor mých úvah nepředložil proto, aby mi skládal nějaké poklony. Naopak. Vyjadřuje v něm zásadní nesouhlas s některými myšlenkami, které v uvedeném příspěvku zastávám. Činí to ale způsobem, jenž mne značně překvapil, neboť styl, jakým se s mými názory vyrovnává, je skutečně zarážející.

Svou analýzu pojmenoval *Esej o pravdě, otevřenosti a prolomení hradeb* a na jejím počátku zdůrazňuje, že *problém pravdivosti* lidského myšlení a otázku, „jak se můžeme dobrat správného poznání“, považuje za „naprosto zásadní“. V této souvislosti pak připomíná, že „v rámci Jungmannovy národní akademie nezačal výukou třídních konfliktů, ale kurzem logického myšlení a vědecké metody“.

Jelikož jsem v jím kritizovaném článku zmínil, že v soudobém relativismu spatřuji palčivý problém a že z toho plynou nebezpečné důsledky, snaží se věc uvést na pravou míru slovy: „Nemám... za to, že by naše doba byla příliš relativistická a že by bylo možné požadovat cokoli. Zkuste požadovat, aby homosexuální styk s osobou pod 21 let byl trestným činem. Zkuste požadovat vyvlastnění nadnárodních korporací. Zkuste popisovat výhody připojení České republiky k Rusku. Rychle zjistíte, že nežijete v době názorového a mravního relativismu.“

Již na této reakci je vidět, že její autor míří mimo zacílený terč. Jestliže se poukáže na relativismus dneška, nemá se tím vždy na mysli, že by se tento postoj *důsledně prosazoval v praktickém konání*, zvláště jde-li o jednání elit a držitelů politické moci. Něco jiného je *relativistická interpretace* lidského myšlení a něco jiného je *způsob politické praxe*. Já jsem samozřejmě nemínil praktickou stránku problému, nýbrž jeho teoretický aspekt, jež se vyprofiloval v průběhu vývoje moderního filosofického zkoumání. Že politické a intelektuální elity něco jiného podporují v oblasti teorie a něco jiného provádějí v praxi, to je přece jedním z charakteristických rysů této společenské skupiny. Z následných řádků bude ještě více patrné, co chci tímto upozorněním naznačit.

To, čemu jsem při četbě Hamplova příspěvku dlouho nechtěl uvěřit, byla pasáž, v níž se vyjadřuje ke kvalitě mých argumentačních postupů. Z mé obavy z relativismu nějakým kouzelným postupem vyvodil, že kdybych patřil k nějaké privilegované mocenské skupině, začal bych „prosazovat tu správnou jedinou pravdu“! Následně pak v dané sekci čelím obvinění, že přinejmenším náznakově obhajuji konzervativní katolickou filosofii jako jediný zdroj bezpečného poznání s dodatkem, že jsem se byl při vědomí racionální neobhajitelnosti mých stanovisek nucen utéct jen k naznačování a vyvolávání dojmů“.

Kdyby něco takového o mně napsal třeba Tomáš Halík, vůbec bych se tomu nedivil. Ale Petr Hampl? Bojovník za seriózní a kritickou soutěž rozdílných názorů? To nedokážu pochopit. Kde jsem kdy jenom řekl, a to jen náznakem, že trvám na nějaké „jediné pravdě“, kterou by bylo třeba ve společnosti prosadit násilím? Jak takový postoj vlastně plyne z vyjádření nesouhlasu s relativismem? Proč je mi připisována „katolická filosofie“, když je tento oxymorovský obrat evidentním nesmyslem, s nímž bych se nikdy neztotožnil? P. Hampl nemůže tato svá tvrzení ničím podložit, takže povstává otázka, proč mě tak nelichotivě a hlavně *nepravdivě* popisuje před čtenáři, z nichž mnozí si o mně učiní obrázek jen a pouze z jeho expozice? Nenapadá mě jiná odpověď než ta, že tu jde o předběžné negativní nasvícení oponenta, aby kritika jeho názorů byla bez velkých diskuzí akceptována jako oprávněná.

Ne každá kritičnost je skutečně kritická

Do protikladu k mému postoji, který byl tak falešně a tendenčně vykreslen, staví postoj Karla Poppera a vyzvedá jeho odpověď na problém pravdivého poznání a jeho ověřování jako „zatím tu nejlepší, jaká se v dějinách západní civilizace objevila“. Její podstata spočívá ve stanovení *jednotného kritéria a jednotné procedury*, jež dovolí rozlišovat teze a teorie pravdivé od tezí a teorií nepravdivých.

Tím se dotýkáme samotného jádra našeho sporu. Otázka *pravdivosti lidského poznání* je natolik obtížná a zálučná, že odpověď na ní *zdaleka přesahuje* možnosti, jimiž ve své intelektuální výbavě Karl Popper disponoval. V první řadě od něj bylo navýsost *naivní a nekritické* přijít s *kriteriem falzifikace* a zamlčet, že aby takové kritérium mohlo být kriticky zavedeno, musely by se předchůdně prodiskutovat *složitě filosofické problémy*, o nichž však Popper neměl ani potuchy.

Je samozřejmě hezké pátrat po tom, co nám dovolí vyloučit mylné teze a přijmout ty, jež dosud nebyly vyvráceny zřejmým empirickým testem. Ale celý tento podnik *předpokládá, že jsme schopni pravdivě poznávat*, jen máme potíž v identifikaci pravdivých poznatků se souvztažným odhalením poznatků nepravdivých. Z hlediska kritičnosti se jedná o fatální lapsus, protože takovým přístupem *se obchází základní filosofický problém*, který se dá vyjádřit otázkou, *zda jsme vůbec schopni něco objektivně poznat a racionálně dokázat?* Jestliže si Popper této základní myšlenkové překážky nebyl vědom, nemůže být v žádném případě považován za objevitele kritického přístupu, jenž je tím nejlepším, co nám v celých západních dějinách bylo nabídnuto.

Zavírání očí před skeptickými námitkami

Mohu Petra Hampla ujistit, že se při zvažování této námitky nemusí pouštět do studia žádné „katolické filosofie“. Stačí k tomu jen trocha znalosti z filosofie antické. Jeden z nejinteligentnějších skeptiků antiky jménem Agripas už před dvěma tisíci lety poukázal na to, že pokud se člověk pokouší najít nějaké kritérium pravdivosti svých názorů, musí tak učinit pomocí svého vlastního myšlení. To znamená, že myšlením zkoumá své myšlení. Tvrdí, že v každém důkazu se vyvozuje nějaký závěr z nějakých předpokladů podle určitých logických zákonitostí. Zatímco se takto dokáže závěr, *jak dokážeme pravdivost jeho předpokladů?* Musíme je proměnit v závěry plynoucí z *nějakých jiných předpokladů*. A jak se to má s těmito novými předpoklady? Musíme je podrobit stejné proceduře, takže nakonec z toho vychází, že jsme při tomto pokusu cokoliv racionálně dokazovat *beznadějně katapultováni do nekonečného regresu*. Jestliže se mu v sebezáchovném instinktu chceme vyhnout, saháme *ke stejné neprůchodnému řešení* – vyvozujeme totéž z téhož a upadáme do diskvalifikujícího *logického kruhu*.

Jiný antický skeptik jménem Sextus Empiricus přichází s tvrzením, že poznání čehokoliv se odehrává v *naší mysli* a tedy že je pro nás bezprostředně dostupné pouze to, co se vyskytuje v jejích hranicích. Jsme sice spontánně přesvědčeni, že i mimo naše vědomí existuje nějaká realita, kterou nazýváme jako *objektivní*, ale *jak můžeme vědět*, že obsahy našeho vědomí (fenomén) odpovídá realitě mimo nás? Jakou procedurou to zjistit? Tím, že prohlásíme *empirický fakt* a shodu či neshodu našeho myšlení s ním za rozhodující kritérium? To by bylo nekritické obejití celého problému. A přesně to Karl Popper učinil.

Dovolím si tedy říct, že Agripas i Sextus Empiricus jsou *nesrovnatelně kritičtější* než Karl Popper. Kdo se s jejich námitkami nevyrovná, nemůže nárok na kritičnost vůbec vznášet. Ani Petr Hampl si tuto problémovou rovinu neuvědomuje a jako příkladný dogmatik evidencí bez jakékoliv pochybnosti trvá na tom, že odkaz ke smyslové zkušenosti je tím rozhodujícím testem, na němž *celá naše racionalita* spočívá. Takový názor ale v kritické inspekci nemůže obstát.

K dokreslení této záležitosti ještě dodávám, že například Jiří Grygar ve své knize *Věda a víra* přiznává a inteligentně dokládá, že moderní věda má úplně *stejnou epistemickou strukturu jako středověká teologie* – vždy vychází z axiomů, které jsou v posledku *racionálně nedokazatelné*. Doporučuji tedy Petru Hamplovi, aby tento názor patřičně zvážil, což by mu mohlo pomoci v tom, že přestane šířit neudržitelnou tezi o epistemické *protikladnosti* moderních racionálních přístupů a myšlenkových pozic, které vycházejí z víry. Dokud se totiž filosoficky nevypořádáme s uvedenými skeptickými námitkami, nesmíme si namlouvat, že jsme se svým myšlením vymanili z tenat pouhé víry!

Proč jen svoboda a demokracie?

Ostatně – a tím reaguji na další část textu mého oponenta – proč by měla být Popperova a Hamplova preference demokracie či obecně svobodného politického zřízení lepší než preference těch, kteří takový politický ideál odmítají? Pokud jasně racionálně nedokážou, že svoboda *pro všechny* je lepší než svoboda *jen pro některé*, jsou ve stejné pozici jako jakýkoliv jiný hlasatel náboženských pravd. Jejich závěry jsou nesený nereflekтовanou vírou v *objektivitu poznání*, *vírou v platnost určitých principů* (svobody, rovnosti všech lidí apod.), jejichž pravdivost nikdy nedokázali, ba co hůř, ani si tohoto naléhavého problému nejsou vědomi!

Dá se očekávat, že odvěti: svobodný režim, který zajišťuje svobodu všem, vede prokazatelně (empiricky) k lepším výsledkům než režimy nesvobodné nebo režimy, které garantují svobodu jen menšímu okruhu lidí (pokojnější soužití lidí, vědecký a technický pokrok díky svobodě myšlení, vyšší úroveň prosperity jedinců i společnosti atd.). V pořádku. Jenže existují rovněž lidé, kteří *tyto hodnoty neuznávají* a dávají přednost životu ve stanu s deseti manželkami. Nedělá jim problém mýt se jednou týdně, nenamáhat se žádným studiem a nesnažit se o pokrok ani ve svém soukromém životě, ani v životě těch druhých. Na základě čeho se stanoví, že jsou na tom hůře než ti, kdo požívají benefitů svobodné společnosti? Snad tak, že podle empirických zjištění většina lidí přinejmenším touží po účasti na tom, co bohatá západní společnost vyprodukovala a produkuje?

I tady se setkáváme se základní filosofickou otázkou. Má nám tzv. kritická racionalita zajistit jen svobodný a prosperující život anebo je od ní třeba požadovat mnohem více? Odpověď je nasnadě. Sama zkušenost přece říká, že i v opulentních, svobodných společnostech, a *zvláště v nich*, mnozí lidé trpí *vědomím nesmyslnosti svých životů*. Jak jejich obtíž, kterou nelze ze světa sprovodit prostým přehlížením, vyřešit? Užitím popperovského kriteriá, jehož aplikací *se dopátráme smyslu lidské existence*? Anebo se ve shodě s diskutovaným kriteriem máme spokojit s vědomím, že žijeme v kritickém duchu a budujeme prosperující společnost? Proč si nevšímat existence lidských bytostí, které si jsou vědomi toho, že jim četní *kritičtí myslitelé*, mezi něž je Karl Popper řazen, nijak nevyjasňují tento základní problém? Jak by také mohli, *když si nikdy ani nepoloží otázku*, jak je možné v teorii poznání překonat hrozbu nekonečného regrese a logického kruhu v dokazování a zajistit tak i únik ze stresu, jež je vyvolán vědomím nemožnosti odhalit smysl života s výbavou takového „kritického“ pojmového aparátu?

Fatální limity Popperovy kritičnosti

Na závěr bych se zastavil u dvou Hamplových vět: „Ve skutečnosti Popper počítal i s možností, že jím navržená procedura se v budoucnu může ukázat jako chybná. Jeho měřítko je jednoduché – pokud některá procedura jednou jedinkrát zamítne pravdivou teorii nebo potvrdí nepravdivou teorii, pak tu proceduru přestaňme používat.“

Ten moment už dávno nastal. Popperova teorie zamítá, že by šlo v současnosti téma pravdivosti lidského poznání řešit jinak než jak navrhuje ona, neboť se děsí každého dogmatického fundamentalizmu. Jeho teze ovšem *zcela ignoruje* neobejitelnou noetickou potíž, jež spočívá v námitce nekonečného regrese a logického kruhu při jakémkoliv pokusu o sebe-založení rozumu. Jinak řečeno, není vůbec na úrovni problému, který chce řešit a o němž se mylně domnívá, že ho řeší kritickým způsobem. Zamítá noetickou teorii (kritický realizmus), jejíž pravdivost se dá spolehlivě dokázat. Měla by být tedy opuštěna jako globální teorie kritického poznání.

Na rozdíl od Poppera si nejvlivnější soudobí intelektuálové tuto komplikaci připouštějí. K jejich poselství patří, že nikdo z moderních filosofů toto úskalí *nepřekonal* a že jsme tedy odsouzeni k *permanentnímu skeptickému tápání*. V praxi však na toto své krédo ohled neberou a jak sám P. Hampl na počátku uvedl, řadu postojů prostě netolerují.

Bylo by chybou nepřiznat, že Popperův test empirické falzifikace je v mnoha případech dobrým a přijatelným racionálním postupem, nemůže však být vydáván za řešení fundamentální otázky pravdivosti lidského myšlení (globální rozměr spolehlivosti myšlení). Kdo tak činí, nechápe, že Popper zůstává v zajetí obyčejného dogmatizmu, díky němuž *se zbavil nutnosti složité konfrontace se zcela legitimními skeptickými námitkami*. Někomu to očividně nevadí, ale ne každý se spokojí s tak sníženými nároky kritického myšlení.

URL adresa článku: <http://christianitas.sk/spor-o-pojeti-kriticke-racionality/>